

Фентезі як вид фантастичної прози

Наталія Логвіненко,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України

У статті подається матеріал для лекції вчителя на факультативному занятті про особливості творів жанру фентезі у порівнянні з творами фантастики.

Ключові слова: критерії відмінностей – корені, час, простір, цілісність структури, ім'я, ціна, міфологія; фантастичні прийоми змалювання.

У 1954 році світ побачила книга Дж. Р. Р. Толкіна «Володар кілець». З часу появи роману термін «фентезі» остаточно приживається в літературі та поступово починає займати все більшу частину культурного життя людей: живопис, кінематограф, комп'ютерні та настільні ігри і т. ін.

Сьогодні класифікувати фантастику за жанрами досить важко. У різних наукових оглядах, спостереженнях дослідників (Н. Савицька, А. Трокай, Т. Литовченко, В. Карацупа, О. Левченко, О. Ладигенський, Д. Громов та ін.) можемо читати про такі її різновиди, як: соціальна і наукова фантастика, бойова і пригодницька фантастика, міфологічна фантастика, утопія й антиутопія, гумористична й сатирична фантастика, турбореалізм, фантастика жахів (хорор), дияволяда, таймпанк, фентезі, апокаліпсис і постапокаліпсис, альтернативна історія й географія, готика, містика, філософський бойовик та ін. Варто зазначити: це досить умовні визначення, бо фантастикознавці вказують на взаємопроникнення жанрів, що постійно переплітаються й утворюють щось абсолютно нове. До того ж в Україні фантастика та фентезі часто сприймаються як синоніми, хоча, як тлумачить «Літературознавча енциклопедія»: «**Фентезі** (англ. *fantasy*: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією [4]». Твори, написані у стилі фентезі, за словами А. Трокай, не підлягають логічному розумінню, а визначальними для них є фатум, етична позиція «добро – зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво і т. ін.

Наразі дослідники виділяють три основні напрями літератури фентезі: класичний, історичний та науковий, серед яких, відповідно, виокремлюють такі жанрові *різновиди*:

героїчне фентезі – герої таких книжок у світовій літературі – фізично розвинені варвари двометрового зросту, що надають перевагу великій дворучній зброї, вони рідко вміють читати. Подорожуючи світом поодиночі, герої таких творів на деякий час підбирають яких-небудь екзотичних супутників. Винищують різну погань методом грубої сили, протистоять дрібним темним володарям, рятують красунь, добувають коштовні артефакти. Окремі герої, як правило, не зображуються носіями добра і благородства. У цьому жанрі поширена форма повісті та короткої розповіді, оскільки проблеми героя, зазвичай, локальні;

високе (епічне) фентезі веде розповідь у серйозному тоні, в основному описуючи боротьбу з надприродними силами зла. Підвид характеризується наявністю фантастичних рас (ельфи, гноми, гобліни), концепції магії, докладними картами місць дії, що загрожують процвітаючими. Події таких творів зачіпають весь описуваний фантастичний світ, де відбуваються масштабні війни, а завдан-

ням героїв є порятунок світу або, як мінімум, значної його частини. Автори високого фентезі обов'язково мають проробити дрібні деталі фантастичного світу, в якому відбуваються події історії;

ігрове фентезі своєю появою має завдячувати рольовим іграм. Зазвичай книжки цього підвиду схожі на опис подій, що відбулися у грі, – група героїв подорожує світом, підкоряючись рольовим правилам (наприклад, у накладенні заклинань). Ігрове фентезі може мати будь-які ознаки інших підвидів, але головною особливістю є концентрація уваги на проблемі групи героїв;

історичне фентезі тісно пов'язане з альтернативною історією. Дія звичайно відбувається в минулому, на тлі відомих історичних місць, подій або епох, але з додаванням таких елементів фентезі, як магія або міфологічні істоти;

гумористичне фентезі – зрозуміло, що книжки цього виду в основному гумористичні за змістом і тональністю. У них часто висміюються штампи (сліпе наслідування загальноновизнаного зразка) фентезі, пародіюються відомі здобутки;

пародія на фентезі – вид гумористичного фентезі, основною особливістю якого є навмисне повторення характерних рис іншого, зазвичай широко відомого, твору або групи творів, причому у формі, розрахованій на створення комічного ефекту;

темне фентезі знаходиться на межі між готикою і фентезі, відмітною рисою якого є те, що зло вже виявляється при владі. Сама ж дія відбувається у фантастичному світі, що нагадує Середньовіччя;

ліричне фентезі відтворює суб'єктивне особисте почуття або настрої автора;

дитяче фентезі засноване для дитячої аудиторії; дії в **міському фентезі** відбуваються в межах сучасних міст;

технофентезі – жанр фантастики, піджанр фентезі, що описує світ, у якому пліч-о-пліч співіснують технологія і магія.

Але таку класифікацію також не можна вважати еталоною.

Деякі сучасні письменники поєднують у своїй творчості містичне, героїчне, авантюрно-пригодницьке, філософсько-притчове, пародійне, гумористичне, фентезі паралельних світів, фентезі про сучасність, детективне та любовне фентезі, що приводить до появи великої кількості відгалужень та нових напрямів.

Варто наголосити, що піджанри сучасної української фантастичної прози нині об'єднують певні спільні риси. Більшість дослідників акцентують увагу на значному етнографічному струмені фантастичних творів, на посиленому інтересі письменників-фантастів до історичного минулого, до автентичної міфології. Можливо, тому

найпоширенішими різновидами української фантастики стають містика й фентезі.

Частина дослідників розглядає фентезі як субжанр наукової фантастики, інші говорять про його самоцінність.

Враховуючи особливості компетентнісного підходу до вивчення літератури під час підготовки до проведення лекції з теми «**Фентезі як вид фантастичної прози**», підготуємо (у роздрукованому вигляді або з виведенням на мультимедійну дошку) учням для ознайомлення і опрацювання уривки з роздумів українських письменників-фантастів, фантастикознавців, критиків про особливості жанру. Зокрема, Яна Дубинянська пише: «*Отже, fantasy – це література, де дія відбувається у вигаданих, нафантазованих світах, і то є базова ознака жанру. Крім того, це світи, чия економіка і культура засновані не на технологіях і прогресі, а на магічних засадах, більше чи менше. Антураж класичної фентезі часто нагадує середньовічний («барони-дракони»), але, в принципі, обмежень тут немає. У міській фентезі світ може бути нашим, сучасним, а пейзаж суто урбаністичним – з тією відмінністю, що на вулиці можна зустріти мага чи вампіра*».

Додамо: письменниця вважає, що добра книжка у жанрі фентезі ніколи не обмежується лише прикметами жанру, тобто творенням світів – насправді вони відіграють допоміжну роль, будучи тільки фоном. Наприклад, зауважує Я. Дубинянська, «у романах Марини і Сергія Дяченків градус піднятих і загострених морально-етичних проблем вищий, аніж дозволяє собі будь-який сучасний український письменник «поважнішого» реалістичного напрямку (більш стурбованого національними та ідеологічними колізіями), – а останнім часом подружжя все частіше виходить і на глобальний, філософсько-світоглядний рівень». А аналіз творчості О. Ладиженського і Д. Громова (Генрі Лайон Олді) дає їй підстави стверджувати, що харківські письменники-фантасти на тлі масштабного світотворення із застосуванням величезних пластів світових культур ставлять і розв'язують не менш масштабні загальнолюдські проблеми, задіюючи гуманітарні науки: історію, культурологію, літературо- й мистецтвознавство. Хоча жанр, у якому вони пишуть, самі автори називають «філософським бойовиком».

Підтвердженням спостережень Я. Дубинянської є й твори Марини Соколян, яка пише свої фентезійні романи «на перетині культурних кодів та авторських інтелектуальних побудов» [3].

Знайдемо на занятті час, щоб звернути увагу восьмикласників на те, що дослідниця вважає термін «фентезі» іменником жіночого роду, бо, за її власним поясненням, у дослідному перекладі «fantasy» означає – **фантазія**.

Ми ж вважаємо, що саме слово «**фентезі**» (воно) – середнього роду.

Можемо запропонувати учням дослідити цю проблему, що лежить у мовознавчій площині.

На визначення граматичної форми слова «фентезі», як і жанру, зазвичай, говорять письменниці (Я. Дубинянська, Н. Дев'ятко), впливає переклад з англійської «fantasy» – фантазія. Іншого визначення здебільшого не дається. Тоді під жанром фентезі розуміють все, що може бути створене уявою автора. Також поширена думка, що фентезі – це «казка для дорослих» або те саме, що і фантастика, лише замість космічних кораблів і бластерів у ній є дракони і мечі[2]».

Дібрані уривки з досліджень про фентезі як вид фантастичної прози дадуть змогу спільно з учнями вивести спочатку *дефініції* – стислі логічні визначення, які містять *найістотніші ознаки визначуваного поняття*[1, с.217].

Досліджуючи особливості жанрів науково-фантастичної літератури і фентезі, В. Переверзев відзначає, що фентезі – одне із тих літературних явищ, у якому важливу роль відіграють казково-фантастичні елементи. Критеріями відмінності творів жанру фентезі від творів

науково-фантастичної літератури В. Переверзев вважає: використання автором системи фантастичних образів, характерних для казки, а також елементів неможливого технічно;

відсутність видимих (ймовірних) мотивацій при обумовленості сюжету;

внутрішню взаємозалежність усіх елементів при відсутності домінування елементів випадковості [5].

Запропонуємо учням порівняти визначення Я. Дубинянської, Н. Дев'ятко і В. Переверзева. Знайти спільне в означуваному і вказати що саме.

Пригадаймо слова С. Ожегова, що «казка – це оповідний, часто народнопоетичний, твір про вигадані особи і події, здебільшого за участю чарівних фантастичних сил». Н. Дев'ятко стверджує: якщо «виокремити з цього переліку народні казки, які саме потрапляють під уточнення «народнопоетичної», то і казка, і фентезі, і фантастика можуть бути означені цим визначенням.

Поміркуйте: чи виправдовує себе таке розрізнення жанрів на рівні атрибутів?

Адже всі три жанри, за спостереженнями Н. Дев'ятко, об'єднує «те, що створене людською уявою не претендує на пряме відображення дійсності».

Критерії відмінностей фентезі і фантастики (корені, час, простір, цілісність структури, ім'я, ціна, міфологія) знаходимо у дослідженнях В. Переверзева (про що вже йшлося) і Н. Дев'ятко.

Розглянемо уривки статті «*Можливості впливу сучасних жанрів: фантастика, фентезі, казка*» Н. Дев'ятко[2], в яких мова йде про принципові відмінності між сучасною казкою, фентезі та фантастикою й обумовленість можливостей впливу всіх трьох жанрів.

Як відомо, сучасне українське фентезі ґрунтується на автентичній національній **міфології**, у якій, як і в інших міфологіях світу, живе пам'ять, світогляд і світосприймання покоління.

Зрозуміло, що фантастика «ворогує з міфологією» як з міфічними мисленням, звертаючись до розуму, а не до архетипів. А казка, зауважує Н. Дев'ятко, «намагається вплести архетипи в міфологію, яку створює, часто «відновлює» втрачені легенди, стверджуючи, що ці «відроджені» легенди не вигадані, а справжні».

Одним із важливих критеріїв відмінностей трьох жанрів є **ім'я**. Як одне з найголовніших понять, зауважує дослідниця, воно відображає суть речей, і той, «хто знає ім'я, має владу над названим. Знання Імен лежить в основі магії, тому сакральність Імені – сувора вимога як магії, так і міфології».

Фантастика, керуючись науковим мисленням, а не магічним або міфологічним, відкидає сакральність імені, що з часом призводить до швидкого забування імен героїв з фантастичних творів.

Ставлячись більш дбайливо до імені, фентезі в своєму прагненні створювати власні світи також конструює імена. Н. Дев'ятко вважає, що в нових конструкціях імені втілюється не магія, а намагання автора бути ні на кого не схожим або загравати з міфологією.

«Герої сучасної казки – в першу чергу особистості, тому загравання з міфологією та історією неприпустимі. Міфологія реальна, так само реальний і текст сучасної казки, тому Імена героїв такі ж сакральні, як і сама магія, що в суті своєї є життям».

Отже, міфологія, ім'я як критерії відмінностей тісно пов'язані з **коренями** з'яви видів фантастичної прози.

Так, джерелами фантастики, а саме наукової фантастики, є наука: «Фантастика, як і наука, намагається все пояснити, вивести формули і позбутися погрішностей. Саме тому іноді автори з радістю готові надати читачу ледь не стоси креслень зброї і літальних апаратів».

Фентезі, на думку дослідниці, здебільшого створюється за принципом історичного роману: «Фентезі розказує історію в декораціях, причому матеріал для них може бути взятий не лише з минулого, але й бути сучасним, хоча

подібне зустрічається рідко. Для фентезі важливо створити «реальний» світ. Реальний не в тому, що він схожий на дійсність, а в тому, що він настільки справжній, що може розвиватися за власними законами. Саме спорідненість з історією робить фентезі масштабною і видовищною.

... фентезі намагається створити свій світ, а не показати наш у далекому майбутньому, як це робить фантастика».

Важливим критерієм відмінності у зазначених фантастичних жанрах є **час**.

Якщо **фантастика** оперує майбутнім часом (одна з головних її функцій – прогностична) з метою прорахувати «наслідки контакту з іншими цивілізаціями, можливість екологічних катастроф тощо», то **фентезі** звертається до минулого часу, щоб розкрити формулу – це було, могло бути або було десь не в цьому світі. Дослідниця наголошує, що у використанні часу фентезі «не таке скуте, як фантастика, тому дійсно можна зустріти фентезі з подіями і в теперішньому часі».

З часом тісно пов'язаний **простір**: у фантастичних творах події відбуваються і «тут», і «десь там». Для **фентезі** і **фантастики** краще останнє, а «сучасна казка натякає, що «десь там» – це якраз і є «тут», тим самим причаровуючи читача».

Загальновідомо, що для сприйняття твору надзвичайно важливою є **цілісність** структури художнього тексту. Це полегшує його сприймання і впливає на читача. Дослідниця вважає, що найбільший потенціал впливу має сучасна казка. Цілісність **фантастичних** і **фентезійних** творів порушується частими роз'ясненнями і відступами, що не пов'язані з наступними подіями сюжету, зайвими описами, побічними лініями, що введені для прикраси.

«Сучасна казка майже всі описи вписує у психологію героя, а відступи – в сюжет. Структура сучасної казки не допускає літературних ігор, бо важливе кожне слово, кожний натяк, і часто пропущений під час читання абзац впливає на розуміння тексту».

Н. Дев'ятко, аналізуючи твори фантастики, фентезі і сучасної казки, виводить ще одну важливу відмінність – **ціну** як нагороду («за шляхетний вчинок») чи покарання («за кожний нищий вчинок») героя. Оплати вимагає кожна дія, відповідь чи запитання – за таким законом живе казка і діє магія, яка не терпить випадковостей – «вони лише невідомі людям закономірності». Дослідниця узагальнює, що фантастика не визнає таких законів, а фентезі дотримується їх точнісінько навпаки.

Отже, фантастикознавцями визначено: наукова фантастика і фентезі – зовсім різні напрямки фантастики. Якщо в основу наукової фантастики покладено теоретично можливі події, то фентезі оперує магією та міфологією і більше схоже до казки. Крім того, твори фентезі інколи нагадують історико-пригодницький роман, дія якого відбувається у вигаданому світі, близькому до реального, його герої стикаються з надприродними явищами й істотами. Часто фентезі побудоване на основі архетипічних сюжетів. На відміну від наукової фантастики, фентезі не прагне пояснити світ, у якому відбувається дія твору, з погляду науки. У такому світі може бути реальним існування богів, чаклунства, міфічних істот, привидів і будь-якої іншої фантастичної суті. Водночас принципова відмінність «чудес» фентезі від їх казкових аналогів полягає в тому, що вони є нормою описуваного світу і діють системно, як закони природи.

Наталія Логвиненко. Фэнтези как вид фантастической прозы

В статье подается материал для лекции учителя на факультативном занятии об особенностях произведений жанра фэнтези в сопоставлении с произведениями фантастики.

Ключевые слова: критерии отличий – корни, время, пространство, целостность структуры, имя, цена, мифология; фантастические приемы изображения.

Natalia Logvinenko. Fentezi as type of fantastic prose

In the article material is given for the lecture of teacher on optional employment about the features of works of genre of fentezi in comparing to works of fantasy.

Keywords: criteria of differences – scolded, time, space, integrity of structure, name, price, mythology; fantastic receptions of image.

Говорити про тематику, проблематику та героїв жанру фентезі будемо під час вивчення творчості окремих письменників-фантастів з подальшим узагальненням.

Перевірити теоретичні положення критичного матеріалу, що прозвучали в лекції (з елементами бесіди) слесарника, учасники факультативу матимуть змогу під час текстуального вивчення творів сучасного українського фентезі. Оперування понятійним апаратом у процесі аналізу художніх текстів виявлятиме рівень усвідомлення особливостей фентезі як виду фантастичної прози.

Завдання:

Перечитайте статтю Н. Дев'ятко самостійно, виділіть особливості сучасної казки, з'ясуйте різницю в розумінні магії між фентезі і сучасною казкою; запам'ятайте критерії відмінності між науковою фантастикою і фентезі.

Проведіть дослідження, що з світового фентезі взяв український письменник у свої твори жанру фентезі, що вніс із самотнього українського міфологічного світу.

Доведіть чи спростуйте думку: «Відмінність українського й російського фентезі полягає в тому, що в Росії активного поширення набув різновид «слов'янське фентезі», написане на матеріалі слов'янської міфології, яке в Україні частіше звужується до суто української міфології».

З'ясуйте значення поняття «ескапізм». Чи погоджується з думкою Н. Савицької, що фентезі дає можливість відійти від реальних проблем сучасної дійсності?

Я. Дубинянська вважає, що для читачів фентезі найбільш важливим є «ступінь пророблення фентезійного світу – наскільки він логічний, переконливий, яскравий, детальний; і суто літературні якості твору скромно відходять на другий план». Чи приміряєте ви, як прихильники фентезі, цей вигаданий світ на себе? Що вас найбільше приваблює у творах жанру фентезі?

З'ясуйте значення теоретичних понять: літературні напрямки, жанри, піджанри, види, підвиди. Поміркуйте і доведіть, яке з них ви б використовували, аналізуючи твори фентезі?

Література

1. Великий тлумачний словник української мови /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Дев'ятко Н. Можливості впливу сучасних жанрів: фантастика, фентезі, казка. /Наталія Дев'ятко //Український фантастичний оглядач (УФО). – 2009. – №1(7). – С. 59–66.
3. Дубинянська Я. Під ворожим прапором фентезі /Яна Дубинянська [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litakcent.com/2011/04/13/pid-vorozhym-praporom-fentezi/> ЛітАкцент
4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. – К.: Академія, 2007. – (Серія «Енциклопедія ерудита»: ЕЕ). Т. 2: М (Маадай-Кара) – Я (я-форма) / авт. уклад. Ковалів Ю. І. – 622 с.
5. Переверзев В. К вопросу разграничения жанров НФ литературы и «фэнтези». /В.Ю. Переверзев // Тезисы докладов и сообщений на Всесоюз. науч. конференции-семинаре, посвящ. творчеству И. А. Ефремова и проблемам науч. фантастики. – Николаев, 1988. – С. 70–72. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fandom.ru/convent/58/efremov_1988_t20.htm
6. Савицька Н. С. Сучасна фантастична література України й Росії [Електронний ресурс] /Н.С. Савицька. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2010_6/18.htm
7. Трокай А. Фантастика і фентезі в сучасній українській літературі / А. Трокай // Бібл. планета. – 2010. – № 2. – С. 28–30. – Бібліогр.: 30 с.